

Tarih Okulu
Yaz 2009
Sayı IV, 53-75.

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE AKDENİZ TİCARETİ, TÜRKLER VE İTALYANLAR

Serdar ÇAVUŞDERE*

Özet

Türkiye Selçuklu Devleti'ne dair yapılan tarihi araştırmalar ekseriyetle Selçukluların Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasındaki rolü üzerine odaklanmıştır. Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar Türkiye Selçuklu Devleti'nin en az yukarıdaki rolü kadar önemli olan başka bir vasfını daha ortaya çıkarmıştır. Ticarete önem veren Selçuklu Türkleri, ekonomik bakımdan harap olan Anadolu'yu yaptıkları ekonomik yatırımlarla yeniden ayağa kaldırmışlardır. Bu kısa makalede Selçuklu Türklerinin Anadolu'yu yeniden uluslararası ticaret ağına dahil edebilmek için verdikleri uğraşlar ve Akdeniz ticaretinde önemli bir rol oynayan İtalyan şehir devletleri ile olan ilişkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye Selçuklu Devleti, Venedikliler, Cenevizliler, Akdeniz Ticareti.*

Abstract

Historical researches concerning Turkish Seljuk State mostly have focused on the role of Seljuks in Turkification and Islamization of Anatolia. However, researches in the recent years have displayed also another characteristic of Turkish Seljuk State that is as important as above mentioned role. Seljuk Turks who giving importance to trade revived Anatolia which was destroyed economically through economic investments. In this short paper, efforts of Seljuk Turks to reinsert Anatolia in international trade network and relations between Seljuk Turks and Italian city states which played an important role in the Mediterranean trade are examined.

Key Words: *Turkish Seljuk State, Venetians, Genoese, Mediterranean Trade.*

* Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür ve Turizm Uzman Yardımcısı – Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.
E-posta: serdar.cavusdere@kultur.gov.tr

1- Anadolu'nun Yeniden Uluslararası Ticarete Açılması

Anadolu'nun XI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Türkler tarafından fethedilmeye başlanmasından önce, Bizans-Arap ve Bizans-Sasani savaşlarından dolayı büyük nüfus kayıplarına uğradığı ve bunun neticesinde de ekonomik alanda büyük bir darlığın içine girdiği bilinmektedir. Diğer taraftan, İslam fetihleri neticesinde Akdeniz ticaretinin büyük ölçüde Müslümanların eline geçmesi¹, Anadolu'yu dünya ticaret yollarının dışında bırakmış ve bu ülke medeniyet sahasında olduğu gibi, ekonomik alanda da bir duraklama devrine girmiştir². Böyle bir dönemde Anadolu'nun Türkler tarafından fethi, Anadolu'nun iktisadî konumunda beklenenin tersine olumlu tesirler yapmıştır. Buradaki başı bozukluğu, otorite yokluğunu ortadan kaldırmıştır. Bizanslı valilerin keyfi idarelerine ve halk üzerindeki baskılarına son vermiştir. Din ve mezhep ayrılıkları ortadan kalkıp, güvenlik tesis edilmiş, yapılan yeni yerleşmeler, yeni göçler ve Anadolu'nun harap olan kırsal alan ve şehirleri Türk fethiyle yeniden şenlenmiştir. Anadolu, Müslüman ve Hıristiyan kavimler arasında milletlerarası köprü vazifesi görerek, dünya ticaret yollarına açılmış ve böylece iktisadî ve kültürel alanda zengin bir hale gelmiştir. Ancak Anadolu'daki bu değişim süreci gerek fetih hareketleri, gerek Haçlı Seferleri ve gerekse de iç mücadeleler yüzünden bir asır gibi bir sürede ancak tamamlanabilmiştir. Yani Malazgirt Zaferi (1071) ile Mirykefalon Zaferi (1176) arasındaki devre büyük ölçüde milletlerarası ticarete müsait değildir. Ancak II. Kılıçarslan zamanında Anadolu'da Türk siyasî birliğinin kurulmasından sonra şartlar dış ticaret için uygun hale gelmiştir³. Nitekim I. Haçlı Seferi'ne ilişkin Batı kroniklerinin Selçukluların elindeki Orta Anadolu'nun haraplığından söz ederken, XIII. yüzyılda bu ülkeye giden gezginlerin kendi çağlarına göre Anadolu'da büyük bir bolluk gördüklerinden bahsetmeleri Türk fethinin ticaretin gelişmesine yol açmış olduğunu göstermektedir⁴.

Anadolu'nun yeniden uluslararası ticarete dahil olmasında Haçlı Seferleri'nin etkisini de unutmamak gerekir. Nitekim Haçlı Seferleri esnasında Avrupalılar İslâm dünyası ve medeniyetini tanımaya başlamış; bilhassa Haçlı

¹ Pirenne (2005), 25-30.

² Turan (1999), 358-359.

³ Turan (1988), 121-122.

⁴ Cahen, (1979), 160, 167; Ş. Turan, (1990), 96.

ordularını gemileriyle Doğu Akdeniz'e taşıyan İtalyanlar Akdeniz'de ulaşım ve ticareti de ellerine geçirmişlerdir. Akdeniz'de böylece, büyük bir değişim gerçekleşmiş; siyasî ve askerî hakimiyet ile birlikte ticaret de Müslümanlardan Hıristiyanların eline geçmiştir. Dünya ticaret yollarında meydana gelen bu değişim ve Avrupa'da gelişen iktisadî ve kültürel hareketler Doğu-Batı arasında maddi-manevî mübadeleleri gittikçe arttırmış ve bu gelişme Türkiye'yi de milletlerarası yolların bir köprüsü haline getirmiştir⁵. Bundan başka Haçlı Prenslükleri'ne son veren Mısır'daki Eyyubi ve Memlûk Sultanlıkları'nın Latinlere karşı sürdürdükleri savaş ve onlardan alınan limanların tahrip edilmesi, bu bölgede ticaret yapan Avrupalıları Asya içlerine giden yollar üzerinde başka ülkelere, özellikle de Anadolu'ya yönelmek zorunda bırakmıştır⁶.

2- İtalyanlarla İlk Münasebetler ve Ticarî Hedeflere Yönelik Selçuklu Fetihleri

Bu şartlar çerçevesinde XI. yüzyıl sonlarında Anadolu'yu fethetmeye girişen Türkler, burada sadece Bizans tebaası olan değişik etnik gruplara ve dinlere mensup yerli halk ile değil aynı zamanda başını İtalyanların çektiği Avrupalılar ile de karşılaşmışlardır. Zira Ortaçağ'ın parçalanmış İtalyası'nda gemiciliği ve ticareti esas uğraş olarak seçen Amalfi, Pisa, Venedik ve Cenova gibi küçük şehir devletleri, Bizans İmparatorluğu ile olan ilişkilerinin akışı içinde elde ettikleri ticarî hak ve ayrıcalıklardan olabildiğince yararlanarak, İstanbul'da ve Anadolu kıyılarındaki belli başlı liman kentleri ile ticaret yolları üzerindeki şehirlerde yerleşmişler ve kimi yerlerde de özerk koloniler oluşturmayı başarmışlardır. Anadolu yarımadasının her üç sahilinde önemli köprü başları tutan İtalyanların, bu durumda Anadolu'nun iç bölgelerini fethetmekle kalmayıp, güney ve kuzey kıyılarına doğru da yayılmaya çalışan Türkler ile karşılaşmaları adeta kaçınılmaz olmuştur. Limanlara yerleşmiş olan İtalyanların Türkiye içlerinden Asya'ya uzanan ticaret yollarına da yayılmak istemeleri bu karşılaşmanın ilerleyen yıllarda temeli ticarete dayanan sürekli ilişkilere dönüşeceğinin göstergesi olmuştur.

Bu ilişkilerin çerçevesinin çizilmesinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin izlediği ticaret politikası önem kazanmaktadır. Çünkü İtalyanlar ile

⁵ Turan (1999), 359; (1980), 166-167.

⁶ Ş. Turan (1990), 97.

Selçukluların başlangıçta karşılaştığı ve ticarî münasebetlere giriştikleri yerler kıyı bölgelerindeki liman şehirleri olduğundan Türklerin gerek kuzey gerekse güneyde denizlere ulaşmak için gösterdiği çaba, ileriye gören bir anlayışın ürünü olarak tarihe geçmiş ve bu durum, ticaretin gelişmesi ile Selçuklu fetihleri arasındaki paralelliğe değinmemizi gerekli kılmıştır.

Selçuklu Devleti'nin, kıyılarda bulunan ticaret yollarının giriş ve çıkış noktalarını ele geçirmeye yönelik girişimleri, Türkiye'nin içlerine çekilmek zorunda kaldığı I. Haçlı Seferi'nin (1097) hemen akabinde başlamıştır. Sultan II. Kılıçarslan (1155-1192) zamanında Türkiye'de siyâsî birliği sağlayan Selçuklular, bundan sonra bütün güç ve enerjilerini bu yolda harcamaya başlamışlardır. Nitekim dört tarafı düşmanlarla sarılmış olan Türklerin bundan sonra düşman tarafından gelen güç gösterilerine karşılık vermeye başladıkları; tehdit, misilleme, barış veya bunlar da çözüm getirmezse askerî seferlere giriştikleri görülmektedir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1197 yılında Bizans topraklarına doğru yaptığı hareket böyle bir ticarî anlaşmazlığın çözümüne yönelik bir girişimdir⁷. Rükneddin Süleyman Şah'ın (1197-1205) Samsun'da Bizanslılar tarafından mağdur edilen Türk tüccarlar için 1200 yılında Bizans İmparatoru nezdinde bulunduğu girişim⁸ ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in hükümdarlık döneminde, 1205 yılında, Samsun'a giden kara ticaret yolunu kesen Trabzon Rumları üzerine yaptığı sefer,⁹ Selçukluların tüccarı ve ticaret

⁷ Bizans İmparatoru III. Alexios Angelos (1195-1203) Konya-İstanbul arasında ticaret yapan Selçuklu tebaasından Grek ve Türk tacirlerin mallarına el koyup kendilerini de hapsedince Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1197/1205-1211) de Mısır hükümdarı el Aziz'in 1197'de Antalya yolu ile İmparatora gönderdiği atları ve hediyeleri müsadere etmişti. Bunun üzerine Bizans ile Selçuklu devletleri arasında ihtilaf çıkmış ve Sultan, istekleri kabul edilmeyip tacirler serbest bırakılmayınca aralarındaki antlaşmanın bozulduğunu ilan ederek Bizans topraklarını istila etmişti. Bkz. Khoniates (2004), 53- 57.

⁸ İmparator III. Aleksios Angelos bu kez 1200 yılında Giresun (*Kerasunt*) yakınlarında batan bir geminin yükünü kurtarmak bahanesi ile Samsun sahiline yanaşan gemileri yağmalamış, tüccarların bir kısmını esir etmiş, bazılarını da öldürmüştü. Tüccarların İmparatora yaptıkları şikâyetler bir sonuç vermeyince, mağdur Konyalı tüccarlar durumu Sultan Rükneddin Süleymanşah'a arz etmişler, Sultan da kendi tebaasına ait tacirlerin mallarının iadesi için İmparator nezdinde girişimde bulunmuştu. İşin daha fazla büyümesinden çekinen İmparator suçlu amirali Konstantin Frangopoulos'a yükleyerek tazminat ödemeyi ve Sultana yıllık haraç vermeyi kabul ederek geri adım atmıştı. Bkz. Khoniates (2004), 92- 93; Laiou (2001), 184.

⁹ Trabzon Rum İmparatoru David Komnenos, IV. Haçlı Seferi ile İstanbul'un Latinlerin eline geçmesini ve Rükneddin'in Konya'da ölümünden sonra Selçuklu tahtına bir çocuğun geçirilmesini fırsat bilerek 1205 yılında Sivas'tan Sinop ve Samsun'a varan yolu karadan ve denizden kesmekle Kıpçak, Rus ve Rumlarla ticaret yapan tüccar kabilelerinin Sivas'ta izdiham halinde yığılmalarına ve büyük maddi zararlara uğramalarına sebep olmuştu. Bu tikanıklığa son

yollarını koruyup gözettiğine dair kaydedilmesi gereken önemli olaylardandır. Sultan II. Kılıçarslan (1155-1192) zamanında Türkiye’de Türk siyasî birliğinin kurulmasından sonra ticarete yönelik ilk teşebbüs olarak Antalya, Sinop, Samsun ve Alanya gibi limanların fethinin düşünülmesi ileriye gören bir anlayışın ürünü olarak değerlendirilmelidir¹⁰.

Selçuklu sultanlarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in fetih politikası da bu doğrultuda olmuştur. Olaylara bu açıdan bakıldığında Sultan’ın 5 Mart 1207’de Antalya’yı fethinin başka nedenlerin yanısıra ticarî nedenlere dayandığı da görülmektedir. Zira, Antalya daha Bizans döneminde Venedikliler için önemli bir ticaret merkezi durumundaydı. Venedikliler 1082’de İmparator I. Aleksios Komnenos’a yardımları karşılığında Bizans ile yapmış oldukları bir antlaşma gereğince Antalya başta olmak üzere Bizans hakimiyeti altındaki sahillerde, adalarda ve şehirlerde büyük ticarî ayrıcalıklar elde etmişlerdi¹¹. 1204’teki IV. Haçlı Seferi’nin ardından parçalanan Bizans İmparatorluğu’nun Antalya havalisinde Aldobrandini adlı Toskanalı bir İtalyan maceraperesti hakim olmuş ve Kıbrıs Kralı’nı metbu tanıyan bu serkerde Türkiye ile Mısır arasındaki ticarete zarar vermeye başlamıştı. İskenderiye’den gelen ve Aldobrandini tarafından Antalya’da mallarına el konulan tüccarların Sultana durumdan yakınmaları üzerine harekete geçen Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Kıbrıs Krallığı’nın Anadolu sahilleriyle sıkı bir ticaret yaptığı, hususiyile gıda maddelerini buradan tedarik ettiği için Aldobrandini’ye yaptığı yardımlara rağmen Antalya’nın yerli halkı Rumlar ile anlaşarak şehri 5 Mart 1207’de ele geçirmeyi başarmıştı¹². Antalya’nın fethiyle Anadolu’ya Akdeniz’den bir kapı açılarak, ithalat ve ihracat emniyet altına alınmıştır. Ticaretin ve siyasî hedeflerin bir tutulduğunun göstergesi olarak da burası aynı zamanda Türk

vermek isteyen sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Trabzon üzerine başarısızlıkla sonuçlanan bir sefer yapmıştı. Bkz. İbnü’l-Esir (1987), 201.

¹⁰ Turan (1988), 123-124; (1964), 214.

¹¹ Heyd (2000), 129-130; Nicol (2000), 57-61.

¹² Mısır ve İskenderiye’den Frenk kumaşları olarak Antalya’ya gelen Horasanlı, Iraklı ve başka memleketlerden tüccarlar IV. Haçlı Seferi’nin ardından şehri ele geçiren Toscanalı maceraperest Aldobrandini tarafından Antalya’da soyulunca Selçuklu Sultanı’nın huzuruna çıkıp, başlarına gelenleri anlatarak mallarının geri alınmasını istemişlerdi. Sultan da “mallarınızı geri alıp onları eksiksiz ve sağlam olarak size teslim etmeden yerime oturmuyacağım. Bulunamayan eşyanızı kendi hazinemden karşılayacağım” diyerek tüccarların isteklerini yerine getireceğine söz vermiş ve 5 Mart 1207’de şehri ele geçirdikten sonra da bu sözünü yerine getirmişti. Bkz. İbn Bibi (1996), c. 1, 115-116, 117-120; İbnü’l-Esir (1987), 209-210.

donanmasının üssü haline getirilmiştir. Böylece Antalya'nın fethi ile Akdeniz'e açılan Selçuklular, Mısır'dan ve Akdeniz'in diğer yerlerinden gelen deniz yolunun önemli bir limanını da elde etmiş oluyorlardı¹³. Sultan İzzeddin Keykavus'un 1214 yılında Sinop üzerine sefere çıkmasını fırsat bilen Antalya'nın yerli halkı Rumlar, Kıbrıs Krallığı'nın kışkırtmasına kapılarak kentteki Selçuklu idarecilerini bertaraf edip kenti işgal etmişlerdi. Bunun üzerine Karadeniz'den ordularıyla Akdeniz'e doğru yola çıkan Sultan, 1216 yılında Antalya'yı yeniden ve nihai olarak fethetmişti¹⁴. İzzeddin Keykavus'un bu hareketi dahi, Selçuklu Devleti'nin izlediği fetih politikasının daha ziyade iktisadî güç kaynaklarına yönelik olduğunu göstermektedir.

Selçuklu Devleti'nin iktisadî, siyasî ve diğer yönlerden güçlerinin zirvesine ulaştıkları dönem olan I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) devrinde de ticarî hedeflere yönelik fetihler bütün hızıyla sürmüştü ve hatta bu hususta Selçuklu Türkiyesi hudutları dışına çıkmıştır. Onun bu amaçla gerçekleştirdiği ilk fetih 1221 yılında Rumların Kalonoros, Kandelor ve Avrupalıların Candelore dedikleri ve fetihden sonra Alaiye adını alan kentin zaptı olmuştur¹⁵. Alaiye'nin kuşatılması esnasında Antalya'dan deniz kuvvetlerinin de sefere iştirak etmesi Türklerin Antalya'nın fethinden kısa bir süre sonra denizciliğe başlamış olduklarını göstermektedir. 1228 yılında burada bir tersane kurulması denizciliğe verilen önemin başka bir kanıtı gibidir¹⁶. Fethin ardından yapılan yeni inşaa çalışmaları neticesinde şehir, Ortaçağ'da mühim bir yer haline gelmiştir¹⁷.

¹³ Heyd (2000), 334-335; Cahen (1979), 168; Cahen (2001), 134; Turan, (2002), 283-287; (1988), 111.

¹⁴ İbn Bibi (1996), 162-167.

¹⁵ İbn Bibi (1996), 253- 268; Turan (2002), 331-339.

¹⁶ Bu tersane sadece gemi yapılan ya da gemilerin kışın saklanması için gözleri olan bir organizasyon değildi. Asıl önemli özelliği gemileri donatma ve bu donanımları üretme yeteneğine sahip olması idi. Selçuklular bu tersaneyi kurmakla Doğu Akdeniz'de ticarî ve askerî egemenliği ele geçirmeyi, Ege Denizi'nde dahi ticarî etkinliklere katılmayı ve sürekli Latin tehdidi altında olan Akdeniz kıyı şeridindeki donanma gemilerini, tersanenin kışın denizde kalmayan ve karada kışlayan gemilere barınak oluşturma özelliği ile, imha saldırılarından korumayı hedefliyorlardı. Bkz. Dağgülü (2004), 59-61; Sultan Alaeddin Keykubad'ın Alanya'da 1229 ve 1236 yıllarında inşa ettirdiği bu kuvvetli tersane Selçukluların denizciliğe verdikleri önemin açık bir göstergesi idi. Bkz. Wittek (1986), 30.

¹⁷ Öyle ki XIII. yüzyıl Avrupa kaynaklarında Sultan'ın hazinelerinin küpler halinde Alaiye'de bulunduğu rivayet edilmekte idi. Bkz. Joinville (2002), 83; Vincent de Beauvais'den naklen; Turan (2002), 338.

Selçukluların ilk deniz aşırı seferleri de yine ticarî gayelerle ve yine I. Alaeddin Keykubad devrinde, 1227 (veya 1225) yılında gerçekleştirilmiştir. 1223 yılında Moğolların Kırım'ın ünlü ticaret merkezi Suğdak'ı işgal edip kentten ayrılmalarından sonra Suğdak'ta asayiş kalmamış ve o dönemde Türkiye'den buraya giden tüccarların çoğunun mallarına el konulmuş idi. Suğdak'daki ticarî emniyetsizlik İbnü'l-Esir ve İbn Bibi'nin kayıtlarından da anlaşılmaktadır¹⁸. Siyasî ve ticarî karışıklıkların baş gösterdiği Suğdak'ta durumdan istifade etmek isteyen Trabzon Rumları da buraya yerleşmeye ve şehirde yağmalarda bulunmaya başlamışlardı. Şikâyetlerin artması üzerine Sultan Alaeddin, Melikü'l-Ümera Hüsameddin Emir Çoban'a Suğdak üzerine sefere çıkmasını emretmiştir. Bunun üzerine Sinop'tan donanma ile harekete geçen¹⁹ Emir Çoban, Kıpçak ve Rusların karşı koymasına rağmen şehrin fethini (1227) gerçekleştirmiştir²⁰. Fetihden sonra şehirde, ticarî işler düzene sokulmuş ve zarara uğrayan tüccarların kaybı da telafi edilmiştir.

3- Hıristiyan Devletler İle Yapılan Ticaret Antlaşmaları

a- Kıbrıs Krallığı İle Yapılan Ticaret Antlaşmaları

Türkler ile denizaşırı Hıristiyan ya da Batılı devletler arasında ilk ticarî antlaşmalar elimizdeki vesikalara göre Sultan I. İzzeddin Keykavus ile Kıbrıs Kralı Hugues arasında yapılmıştır. Kral'ın 1214'deki mektubu ile başlayıp Sultan'ın Eylül 1216 tarihli mektubu ile sona eren toplam beş mektup kaleme

¹⁸ Suğdak'ın ticarî öneminden bahseden İbnü'l- Esir, Moğolların şehri işgali esnasında pek çok insanın öldürüldüğünü, bir kısmının dağlara kaçarak bir kısmının da gemilere binerek o sırada Müslümanların elinde olup Kılıç Arslan'ın ahfadı tarafından yönetilmekte olan Anadolu Rum diyarına çekip gittiklerini, bunların içinde Rusların ileri gelen tüccar ve zenginlerinin de bulunduğunu, bunların Selçuklu limanına yanaştıkları sırada gemilerinden birisinin yarılıp içindeki insanlar hariç her şeyi ile battığını ve o sırada uygulanan bir âdete göre, limana yakın bir yerde batan gemi o bölgenin hükümdarına ait olduğundan bölgenin hükümdarı olan Selçuklu Sultanı'nın bu gemiden çok mal elde ettiğini kaydetmektedir (İbnü'l- Esir, 1987: 346-347). İbn Bibi de bu sıralarda Selçuklu sarayına gelen bir tüccarın Antalya'da Franklardan, Kilikya'da Ermenilerden ve Kırım'da da Ruslardan çekmediğinin kalmadığını, mallarının yağmalandığını söyleyerek Sultan'dan bu zararlarının telafi edilmesini istediğini kaydetmektedir. Bkz. İbn Bibi (1996), 315-318.

¹⁹ Daha XIII. yüzyıl ortalarında İbn Said, Selçukluların Sinop ve Antalya'da kurmuş oldukları donanmalarının Akdeniz ve Karadeniz'deki faaliyetlerinde onlara nasıl faydalı olduklarını kaydetmekte idi. Bkz. İbn Said (1958), 118-119.

²⁰ İbn Bibi (1996), 325-340.

alınmıştır ki bunların ilk dördü Kral'a sonuncusu ise Sultan'a ait olup hepsi Grekçe yazılmıştır²¹.

Denizasını Hıristiyan devletlerle ticaret antlaşmalarının yapılması Selçukluların Antalya'yı fethederek Akdeniz'e çıkış kapısı elde etmeleri ile daha I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında başlamıştır. 1192'den itibaren Kıbrıs'ta yerleşmiş bulunan Haçlıların Anadolu sahilleri ile sıkı bir ticaret yapmalarından ve bilhassa gıda maddelerini buradan temin etmelerinden, Selçukluların da siyasî anlaşmazlıkların ticaret politikalarına zarar vermesini istememelerinden dolayı her iki taraf da antlaşma yapmak ihtiyacını duymuşlardır²².

Burada dikkati çeken önemli bir husus "dostluk" antlaşmasının karşılıklı özel elçilerle gönderilen mektuplara dayandırılmış olmasıdır. Yani taraflarca kabul edilip imzalanan tek bir metin ya da örneklerini orta ve yeni çağlar boyunca pek çok kere gördüğümüz tek yanlı bir ahidname, ferman ya da edit değil, karşılıklı alınıp verilen mektuplar söz konusudur. Bu mektuplara göre Selçuklu Devleti ile Kıbrıs Krallığı arasındaki ticarî ilişkiler şöyle düzenlenmiştir:

1- İki tarafın tebaası olan tüccarlar ve gemiciler birbirlerinin ülkelerine serbestçe girip çıkabileceklerdi.

2- Selçuklu ve Kıbrıs tebaası olanlar karşılıklı ticaretlerinde yalnızca o ülkede verilmesi gerekli olan gümrük resmini ödeyeceklerdi. O yıllarda bu vergi % 2-3 oranında idi.

3- Kıbrıs Krallığı'na ait yerlerde, karada ya da denizde korsanlar tarafından ele geçirilen mallar ve gemiler, Selçuklu Devleti'ne sığınacak olurlarsa yakalanıp Kıbrıs'a geri verilecekti. Buna karşılık Selçuklu Devleti'ne ait yerlerde korsanlarca ele geçirilen insanlar ve mallar Kıbrıs'a götürülecek olurlarsa bunu taşıyan gemiler Sultan'a gönderilmeyip batırılacak yalnızca insanlar ve mallar Selçuklu Devleti'ne geri verilecekti.

²¹ Bu mektupları Osman Turan Türkçe'ye çevirerek yayınlamıştır. Bkz. Turan (1988), 139-143.

²² Zira, Kıbrıs Kralı Hugues'in 1214 Ocak tarihli ilk mektubunda yer alan "altı yıldan beri aramızda yeminle tasdik edilmiş bir dostluğun mevcut bulunduğunu, Sultanlık devleti adamından öğrenecek ve vesikaların altın mühürle mühürlenmiş olduğunu anlayacaksınız" ibaresi mektuplaşmaların 1207'de Antalya'nın fethinden hemen sonra I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında başlatılmış olduğunu kanıtlamaktadır. Bkz. Turan (1988), 139. Yine bu birinci mektupta yer alan ifadeler, iktisadî zaruretlerin her iki tarafı da fethin ardından antlaşma yapmaya zorladığını gösteriyor. Ayrıca bu mektupta yer alan "o emin adamınızın vasıtası ile alınan zat-ı devletlerinin mektubu okunmuş ve muhtevasında tespit edilenler anlaşmıştır" ibaresi de ilk teşebbüs ve mektubun I. Gıyaseddin Keyhüsrev'e ait olduğunu göstermektedir.

Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar

4- Taraflardan birinin sahillerinde fırtınaya tutulan ya da kazaya uğrayan karşı tarafa ait gemiler yağma edilmeyecek, aksine içindeki insanlar ve mallar koruma altına alınıp geri verilecekti.

5- İki taraf tebaasından ya da tüccarlardan biri karşı tarafta ölecek olursa mallarına el konulmayıp varislerine teslim edilecekti.

6- Antlaşma üç yıl için yapılmıştı. Ancak bu hükümlere eğer isterlerse Kıbrıs Kralı'nın aracılığı ile Ermeni Kralı, Antakya Prensi ya da herhangi başka bir hükümdar da katılabilecekti²³.

Karşılıklık (*mütekabiliyet*) esasına dayanan bu antlaşma üçüncü devletlere de açık tutulması yönünden ayrı bir önem arz etmektedir. Bu durum, Selçuklu Devleti'nin diğer Hıristiyan devletlerle ilişkilerinde söz konusu antlaşmayı örnek tutacaklarının da bir belirtisidir²⁴.

b- 8 Mart 1220 Tarihli Selçuklu-Venedik Barış ve Dostluk Antlaşması

Venediklilerin Selçuklu ülkesinde ticaret yapma serbestliğini, Kıbrıs Krallığı gibi Antalya'nın fethinden sonra I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde elde ettikleri ve İzzeddin Keykavus'un da babasının tanıdığı bu serbestliği ikinci bir fermandan yenilediği anlaşılmaktadır²⁵. Alaeddin Keykubad'ın yaptığı bu antlaşma ise Levant ticaretinde en başta gelen *Serenissima Republica* (Venedik Cumhuriyeti) ile ticaret ilişkilerini resmen başlatıyor ve bu ticaretin kural ve koşullarını saptıyordu.

Venedik Cumhuriyeti adına müzakereleri yürüten ve antlaşmayı imzalayan kişi İstanbul'da uzun süre *podestalık* yapmış olan Jacobus

²³ Bu mektuplar hakkında geniş bir yorum için bkz. Turan (1988), 109-119; (1964), 214-220; Yuvalı (1991), 37-43; Öğün (1991), 29-35.

²⁴ Ş. Turan (1990), 118. Söz konusu bu metinler bize, bu ticaretin büyük hacimli bir ticaret mi, yoksa belirli kabotaj haklarının kullanılmasından ibaret mi olduğu konusunda bilgi vermemekle birlikte, Doğu Akdeniz'de bir Selçuklu ticaret filosunun ortaya çıktığını ve Selçuklu limanlarına Kıbrıs Kralı'nın tebaasının uğradığını gözler önüne sermektedir. Bkz. Cahen (2001), 134-135.

²⁵ Zira, iki bölümden oluşan 8 Mart 1220 tarihli bu antlaşmanın Sultan'ın Venediklilere tanıdığı serbesti ve ayrıcalıkları içeren birinci kısmında Sultan, Venedik tebaası tacirlerinden merhum babasının ve kardeşinin ve kendisinin fermanı hükmüne göre % 2'den başka bir şey almayacağını ilan etmekteydi. Bkz. Turan (1988), 144.

Teopulo'dur²⁶. Alaeddin Keykubad ise kendi adına görüşmeler yapması için yüksek rütbeli bir komutanı, Sipehsalar Şemseddin Emirü'l-Gazi'yi görevlendirmiştir. Anlaşma şartlarının bu iki elçi arasında tartışılıp kararlaştırıldığı ve bu hükümlerin sonradan Keykubad'ın ağzından çıkan bir ferman biçimine dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Böylece anlaşma aslında iki bölümden oluşuyordu. Birinci bölümde Keykubad'ın fermanı ile Selçukluların Venediklilere tanıdığı serbestlikler ve haklar, ikinci bölümde de buna karşılık olarak Teopulo'nun ağzından Venedik Cumhuriyeti'nin Selçuklu tebaasına uygulayacağı hükümler yer almaktadır. 8 Mart 1220 tarihli bu anlaşmanın maddelerinde “*bütün Selçuklu tebaası*”, “*Selçuklu Sultanı'nın hakim olduğu ülkeler*” gibi ifadeler yer alsa da antlaşma maddelerinin büyük ölçüde Antalya'ya gelen ticarî gemiler ve buradaki Latin tüccarlar ile ilgili olduğu ortadadır.

Anlaşmada yer alan hükümlere genel olarak bakıldığında iki yıl geçerli olmak üzere imzalanan fakat süresi sona erdikçe neredeyse otomatik olarak yenilenen 1220 anlaşmasının Venediklilere malların değeri üzerinden (*ad valorem*) % 2 gümrük vergisi getirdiği (o dönemde geçerli olan % 10 idi); hatta tahılda, işlenmiş de olsa değerli madenlerde, değerli taşlarda ve incilerde tam serbestlik tanıdığı; kişileri ve deniz kazasına uğramaları halinde bile malları güvence altına aldığı; yargı özgürlüğü, hatta Venediklilere, sınırları tam olarak belirlenmemiş genel ittifak sonucu, öteki Latinlere oranla daha ayrıcalıklı bir statü tanıdığı; Venedikliler ile Selçuklular arasında, cinayet dışında, Selçuklu topraklarında ortaya çıkacak anlaşmazlıklara Venediklilerin seçeceği yargıçların bakmasını kabul ettiği görülmektedir²⁷. Bu anlaşma, bir taraftan Rodos adasını korumaları altına alma girişimlerinde başarısız olan, diğer taraftan Kıbrıs'ta da Cenovalılardan farklı olarak ancak 1218'de düzenli bir statüye sahip olabilen Venediklilerin Antalya ve İskenderiye arasında normal olarak

²⁶ Jacobus Teopulo oldukça önemli bir şahsiyettir. O, 1217'de Mısır ile ve Ağustos 1219'da da İznik Rum İmparatoru Theodoros Laskaris ile Venedik tüccarlarına ticaret serbestisi tanıyan antlaşmalar yapmış, uzun süre İstanbul'da Venedik'in podestası olarak görev yaptıktan sonra Girit'in ilk Venedikli dükü olmuş ve 1229'da da Venedik Dogesi seçilmiştir. Venedik'in bu kadar önemli birisini elçi olarak seçmesi, Selçuklular ile ilişki kurmaya verdiği önemi göstermektedir. Bkz. Nicol (2000), 154-155.

²⁷ 8 Mart 1220 tarihli bu antlaşma Osman Turan tarafından yayımlanmış ve antlaşma üzerine geniş bir değerlendirme yapılmıştır. Bkz. Turan (1988), 121-137; metin: 143-146; Antlaşmanın farklı bir açıdan yorumu için bkz. Heyd (2000), 333-334; Ş. Turan (1990), 118-126; Cahen (1979), 169; (2001), 137.

Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar

gerçekleştirdikleri deniz ticaretinin hatırı sayılır bir büyüklüğe eriştiğini ortaya koymaktadır²⁸.

8 Mart 1220 tarihli bu antlaşma, Anadolu'da iç karışıklıkları ortadan kaldırarak siyasî istikrarı sağlayan ve Antalya gibi önemli bir limana sahip olduktan sonra, gelir kaynaklarının başında yer alan ticareti destekleyici önlemler almaya yönelen Selçuklu Devleti ile önceleri Bizans İmparatorluğu'ndan elde ettiği serbestliği ve ayrıcalıkları Selçuklulardan da sağlamak zorunluluğu duyan Venedik Cumhuriyeti'nin birbirlerine yakınlaşmalarının somut bir belgesidir. Ancak antlaşmanın karşılıklılık esasına dayanan hükümler içermesine rağmen uygulamada tek yanlı olarak Venedik lehine işlediği gözden kaçmamaktadır²⁹. Gümrük vergi oranlarındaki eşitsizlik,³⁰ Venedikli tacirlere bazı mallar için giriş ve çıkışta gümrük vergilerinden bağışıklık sağlanması,³¹ Venediklilere tanınan özel yargılanma hakkı³² ve batan Venedik gemilerine dair hükümler³³ antlaşmanın Venedik lehine işleyen bazı önemli maddeleri olarak kayda geçmiştir.

²⁸ Cahen (2001), 137.

²⁹ Bu antlaşmadan sonra eskisine nazaran daha çok Venedik tüccarının Selçuklu topraklarına gelip gittikleri ve orada yerleştikleri gözlenirken, Türk tüccarların Venedik anakarası şöyle dursun ona ait adalara gittiklerine ilişkin hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Wilhelm von Rubruck, 1255'te Konya'ya geldiğinde burada yerleşmiş bulunan pek çok Venedikli ve Frank tüccarının bulunduğundan bahsetmektedir. Bkz. Rubruck (2001), 140.

³⁰ Antlaşmada Selçuklulara ait yerlerde Venedikli tüccarların ödeyecekleri gümrük resmi malın değeri üzerinden (*ad valorem*) % 2 olarak tesbit edilmişken; Selçuklu tüccarlarının Venedik topraklarında "*ödenmesi gereken vergileri vermeleri*" öngörülmüştü. Cumhuriyet'e ait yerlerde ödenmesi gereken vergiler çok çeşitli olup yalnızca gümrükte % 2.5 (*quarentesimo*) oranında vergi almıyordu. Bkz. Gino Luzzato'dan naklen Ş. Turan (1990), 122; halbuki Mısır'da İtalyan tüccarların ödeyecekleri gümrük malın cinsine göre değişmekte olup % 16'ya kadar çıkabiliyordu. Pisalıların 1215'te elde ettikleri bir beratta altın ve gümüşte gümrük resmi % 10, diğer bütün mallarda % 16 olarak saptanmıştı. Bkz. Heyd (2000), 462-463 ; Cahen (2001), 137.

³¹ Cenevizlilerin 1290'da Memlûk Sultanlığı ile yaptıkları antlaşmada gümrük vergisi, tartılması gereken mallarda % 12, kumaş ve kereste için % 10, çubuk halindeki külçe altın için % 6, ve altın ya da gümüş paralar için % 4 olarak kabul edilmişti. Bkz. Heyd (2000), 468. Bundan başka genellikle ihracı yasak olan değerli madenlerin, taşların hatta gemi ithalinin vergiden muaf tutulması ile ilgili maddelere, çağdaşı olan Arap emirlerine ait ahidnamelerde de rastlanmaktadır. Bkz. Delilbaşı (1983), 97; Turan (1988), 130.

³² Venediklilere tanınan bu özel yargı hakkı orta çağlarda geçerli olan "*exterritorialite des lois*" yani kişilerin yabancı ülkelerde de kendi devletlerinin hukukuna bağlı olma kuralının bir sonucu idi. Ancak bu hakkın antlaşmada yalnızca Selçuklu ülkesindeki Venedikliler arasında baş gösteren anlaşmazlıklar değil, "*Venedikliler ile başka Latinler, Pisalılar ve diğer kavimler*" arasındaki davaları da kapsamı, Venedik Cumhuriyeti'ni Selçuklu ülkelerinde tüm Latinlerin ve Hıristiyanların temsilcisi olarak kabul etmek ve onu en ayrıcalıklı devlet konumuna

Bu dönemde Selçuklu Türkiyesi'nde Venediklilerden başka diğer Latinler de ticarî faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Zira, 1220 Antlaşması'nda Alaeddin Keykubad'ın kabul ettiği hükümler Selçuklu Türkiyesi'ni sadece Venedik ticaretine değil bütün Latin topluluklarının ticaretine açmış oluyordu³⁴. Bu Latin uluslarından birisi de Pisalılar idi. Nitekim 1220 Antlaşması'nın yargılamaya ilişkin bölümünde Venediklilerden başka diğer Latin uluslarından söz edilirken sadece Pisalıların adının zikredilmesi, bu dönemde Selçuklu Türkiyesi'ne ticarete gelen Pisalıların çokluğunu göstermektedir. Ayrıca 1207'de Antalya'nın fethinden sonra bile kentteki Latinler arasında Pisalılar önemli bir çoğunluğu oluşturuyordu³⁵. Cenevizlilerin de Selçuklu ülkesinde ticarete etkin bir rol oynadıkları bilinmektedir. Nitekim daha XII. yüzyıl sonlarından itibaren Antalya'da Cenovalı tüccarlara rastlamak mümkündür³⁶. Hatta Cenevizli tüccarlar 1237'de Antalya'da bir ticaret merkezi açmışlardı³⁷.

1220 Antlaşması'ndaki “*Latinler*” deyiminin Pisalılar ve Cenevizlilerden başka *Provençelileri* de içerdiği kabul edilebilir. Zira, Marsilya, Montpellier ve diğer Provence şehirlerinin 1236 yılında Kıbrıs Kralı I. Henry'den aldıkları imtiyaz beratında bu şehirlerin tüccarlarının Antalya vasıtasıyla Kıbrıs adasına getirdikleri ürünler arasında Konya Selçuklu Sultanlığı'ndan aldıkları ipek ve ipekli kumaşların da adı geçmektedir³⁸.

1220 Antlaşması'nın süresi iki yıl olmakla birlikte bu sürenin bitiminden sonra yeni bir antlaşma yapıp yapılmadığı bilinmemektedir. 1228 senesinde Venedik hükümetinin Sultan Alaeddin Keykubad'a Filippo Giuliano adlı bir elçi gönderdiğini İtalyan kaynakları kaydederse de bunun yeni bir antlaşmanın yapılmasını gerekli kılmadığı veya mevcut antlaşmanın devamını teyit ile yetinilip yetinilmediği hususlarından hangisinin gerçekleştiği

yükseltmek anlamına geliyordu. Bkz. Ş. Turan (1990), 123-124; Heyd (2000), 334; Turan (1988), 131-133.

³³ Bu antlaşma ile o dönemde birçok ülkede hala geçerliliğini koruyan “*el koyma*” (*müsadere*) usulüne son verilmiş oluyordu. Bkz. Turan (1988), 126-129.

³⁴ Heyd (2000), 334.

³⁵ Heyd (2000), 335; Cahen (2001), 139.

³⁶ Nitekim Cenovalı tüccarlar 1191 ve 1192'de Raimondo de Satalia, 1216'da da Nicola de Satalia adlı, soy isimleri Satalia (yani Antalya) olan tüccarlara rastlanması bunu kanıtlıyordu. Bkz. Jacoby (1997), 75-76; Heyd, Cenevizlilerin daha 1156'da Antalya=Satalia ile ticaret yaptıklarını söylemektedir. Bkz. Heyd (2000), 334 n. 880.

³⁷ Cahen (1979), 169.

³⁸ Heyd (2000), 406; Jacoby (1997), 65-66, 76; Cahen (1979), 169; Turan (1964), 217; (1988), 117-118.

bilinmemektedir³⁹. Ancak Venedik'in 1220'den sonra yeni bir antlaşma yapmadan daha doğrusu buna gerek görmeden elde etmiş olduğu haklar çerçevesinde Selçuklu ülkesindeki ticaret etkinliğini bu siyasi gücün sona erişine kadar sürdürdüğü ortadadır.

4- Akdeniz Ticaretinde Türkler ve İtalyanlar

Selçuklular döneminde uluslararası ticaret sadece Doğu-Batı yönünde değil aynı zamanda Kuzey-Güney istikametinde de oldukça gelişmişti. Bunda Selçukluların Akdeniz'de Antalya ve Alanya, Karadeniz'de de Sinop ve Samsun'u fethettikten sonra bu önemli ticaret merkezlerini ülkenin transit ticaret yol ağına entegre edebilmelerindeki kabiliyetleri önemli bir rol oynamıştır. Mısır'dan gemilerle Türkiye'nin güney sahillerindeki limanlara gelen tacirler, Antalya ve Alanya'dan, Konya-Ankara-Sinop yolu ile Karadeniz'e çıkıyorlardı. Mısır'ın gereksinim duyduğu ürünlerin pek çoğu Karadeniz'den bu yol vasıtasıyla Antalya ve Alanya'ya ulaşıyor ve bu limanlardan da bilhassa Cenevizli tacirler tarafından Mısır'a getiriliyordu⁴⁰.

Antalya (Setalia, Attalia) ve Alanya (Alaiye, Candelor) Selçuklukların Akdeniz sahillerinde sahip oldukları iki önemli ticaret merkezi idi. Selçukluların en büyük gemi yapım merkezi olan ve sultanların kışlık başkentleri vazifesini de gören Alaiye bu resmi işlevlerinden ötürü süratle gelişmiş ve aynı zamanda da Türkleşmiştir. Öyle ki 1333'te buraya gelen İbn Battuta, şehirde çoğunlukla Türkmenlerin yerleşmiş olduklarını, Kahire, İskenderiye ve Suriye tüccarlarının bu şehre gelip alış veriş ettiklerini ve kerestesi bol olduğu için buradan yüklenen balyaların İskenderiye, Dimyat ve öteki Mısır limanlarına gönderildiğini belirtmektedir⁴¹. Bu ticarî etkinliğinden dolayıdır ki, Floransalı tüccar Francesco Balducci Pegolotti de eserinde Alanya'da kullanılan ölçüleri İtalyan ölçüleri ile karşılaştırmalı olarak gösteren bir çizelge düzenlemek gereğini duymuştur⁴². Diğer taraftan Alaiye'nin ekonomik hayattaki yerinin sınırlı oluşu, Selçuklu merkezî otoritesinin zayıflayıp ortadan kalkması ve özellikle XIV. yüzyılda büyük bir gelişme gösteren Antalya ile rekabet edemeyişi burasının daha XIV. yüzyıl ortalarında

³⁹ Turan (1988), 136; (1964), 217.

⁴⁰ Cahen (2001), 132; Heyd (2000), 612; Uzunçarşılı (1988), 249; Ş. Turan (2000), 106.

⁴¹ İbn Battuta (2004), 402.

⁴² Pegolotti (1936), 92.

önemini yitirmesine neden olmuştur. Dar bir kıyı şeridi üzerinde kurulan şehir, düzenli ve güvenilir bir karayolu ile iç kısımlara bağlanamadığı için geniş bir hinterlanddan da yoksun kalmıştır. Bu yüzden bir tersane merkezi olmanın dışında başlıca ekonomik etkinliği Mısır'a ve Suriye'ye gönderilen sedir çamlarının bir kısmının burada gemilere yükletilmesinden ibaret kalmıştır⁴³.

Alanya'nın bu durumuna karşılık Antalya, hem Mısır vasıtasıyla gelen Hindistan, Mısır ve Yemen eşyasının deposu ve hem de bir kısım Anadolu emtiasının ihraç iskelesi olduğundan pek çok antrepoya sahip önemli bir liman kenti ve aynı zamanda bölgenin en hareketli ticaret merkezi olma özelliğini kazanmıştır. Bunda önemli bir faktör de şehirde Türklerin yanı sıra Rum, Yahudi ve Hristiyan Batılı tüccarların da yerleşmiş olması ve hatta etrafı surlarla çevrilmiş kendilerine ait yerleşimlerinin bulunması idi. Şehri 1333'te ziyaret eden seyyah İbn Battuta, kentin bu nüfus yapısı hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır:

“Bu şehir genişlik, güzellik ve ihtişam bakımından dünyanın en güzel şehirlerinden. Gerek planı gerek düzenliliği ile diğer ülkelerdeki benzerlerinden daha üstün bir durumda. Ahali içindeki taifeler ayrı ayrı mahallelere yerleşmiş. Hristiyan tüccarlar ‘mînâ’ (=liman) adıyla anılan semtte oturmaktadırlar. Bu mahallenin çevresini büyük bir duvar kuşatmakta. Cuma vakti ve her gece bu duvarın kapıları kapalı tutulmaktadır. Şehrin asıl halkı olan Rumlar başka bir mahallede kendi başlarına oturuyorlar, onların buldukları yer de surla çevrilmiş. Yahudilerin de kendilerine ait yerleşim yerleri vardır. Burası da yine büyük bir duvarla çevrili. Şehrin beyi, ailesi, devlet erkânı ve kapıkullarının oturdukları semt yukarıda açıkladığımız diğer taifelerden tamamen ayrılmıştır. Onların etrafı da surla çevrili, neredeyse kale gibi. Müslüman ahaliye gelince bunlar şehrin tam merkezinde yaşamaktadırlar. Şehir merkezinde bir Cuma Câmii, medrese, pek çok hamam, gayet düzenli planıyla kalabalık ve zengin çarşular bulunmaktadır. Tüm şehrin etrafını; yukarıda bahsettiğimiz semtleri de içine alan geniş bir sur kuşatıyor”⁴⁴.

1400'lerde yazılmış bir Köln seyahatnamesinde de Antalya'nın nüfus yapısı ile ilgili olarak İbn Battuta'yı doğrulayan şu bilgiler yer almaktadır:

⁴³ Heyd (2000), 611; Atan (1990), 101.

⁴⁴ İbn Battuta (2004), 403.

Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar

*“Antalya güzel bir şehir. Duvarlarla ve hendeklerle üç kısma ayrılmış, sanki üç ayrı şehirden oluşuyormuş gibi. Şehrin bir bölümünde Hıristiyanlar oturuyorlar, onlar pazar gününü, diğer bir bölümde oturan Yahudiler cumartesiye ve üçüncü bölümde oturan Türkler ise cuma gününü tatil sayıyorlar. Şehirde çok sayıda Hıristiyan tüccar var”*⁴⁵.

Antalya ve Alanya'nın özellikle Mısır ile olan ticareti çok canlı idi. Bunun çeşitli nedenleri vardı; önce ahalisi ile aynı dinden, idaredeki kadrosu ile de aynı ırktan oluşu, sonra da siyasal yakınlık. Önce Moğollara karşı sonra da ilerlemesini cesaretle sürdüren Osmanlılara karşı durmadan savaş vermek zorunda kalan Türkmen beyleri, Mısır gibi kuvvetli bir müttefike dayanmak zorunluluğunu duyuyorlardı. Mısır Sultanlarına gelince, onlar Türkiye'de etkinliklerinin giderek arttığı ve askerî girişimler için gerekli maddelerden bir kısmını oradan getirtmek için bütün kolaylıklara sahip olduklarını görmekten doğan iki katlı bir sevinç duyuyorlardı; aslında Antalya ve Alaiye limanları onlara ordularının kurulması için Hıristiyan ve Türk tutsaklar, deniz inşaatları için de kereste ve zift gönderiyorlardı⁴⁶. Mısır'da bu ürünlerin piyasası genişledikçe, tahtacılık ve halıcılık Türkiye'nin güney ve batı kısımlarındaki göçebeler arasında uzmanlık alanı haline geliyor ve gerçekten de halılar, kereste ve meşe mazısı gibi öteki orman ürünleri ülkenin Antalya, Alaiye, Finike, Balat ve Ayasuluğ limanlarının temel ihracat maddelerini oluşturuyorlardı⁴⁷. Türkiye ile Mısır arasındaki bu yoğun ticari ilişkiler, XIV. yüzyılın önemli ve etkili bir Haçlı propagandacısı olan Venedikli Marino Sanudo Torsello'ya, Mısır Sultanını yiyecekten yoksun bırakmak için, Küçük Asya (Türkiye) Türklerini de düşman saymak gerektiği fikrini benimsemeye sevk etmiştir⁴⁸. Nitekim bu dönemde Türkiye, bölgenin meyve ve sebze ihraç eden en büyük ülkesi konumunda idi ve İbn Battuta'nın kaydettiğine göre bağ ve bahçeleriyle ünlü Antalya'nın Mısır'a ihraç ettiği önemli ürünlerden biri de “kamaruddîn” adı verilen bir çeşit kayısı idi⁴⁹. Türkiye'nin güney sahilleri ile Mısır arasındaki bu

⁴⁵ Buch (1982), 532.

⁴⁶ Heyd (2000), 612; İnalçık (1986), 52; (1985), 180.

⁴⁷ İnalçık (2000), 233.

⁴⁸ Laiou (2003), 183-205.

⁴⁹ “Buranın bağ ve bahçeleri çoktur, meyveleri lezizdir. Ahalinin ‘kamaruddin’ adını verdikleri bir çeşit kayısı çok nefistir. Bademi lezzetli olduğu için kurutulur, Mısır'a gönderilir, nadir ve pahalı kuruyemişlerden biri olarak saygın yerini bulur kahire çerşahlarında”, Bkz. İbn Battuta (2004), 403.

ticaret, Antalya ve Alanya'ya gittikçe artan bir refah sağlıyor ve Türkler gönderdiklerine karşılık da Mısır'dan baharat, keten, şeker v.b. ürünleri elde ediyorlardı⁵⁰.

Akdeniz'deki bu canlı ticaretin en faal aktörleri hiç kuşkusuz İtalyanlardı. Haçlı Seferleri'nden itibaren Akdeniz'deki ticareti ele geçirmeye başlayan İtalyanlar, sahip oldukları üstün gemi yapım teknikleri ve Levant'ta kurmuş oldukları ticaret kolonileri sayesinde piyasada adeta rakipsiz hale gelmişlerdi. Levant'taki Müslüman ve Hıristiyan devletlerle yapmış oldukları ticaret antlaşmalarında elde ettikleri ticarî imtiyazlar sayesinde de bu üstünlüklerini pekiştirmişlerdi. Aynı zamanda Moğol İlhanlılar ile Memlûkler arasındaki çatışmalar da bölgede İtalyanların nüfuzunun artmasına vesile olurken, diğer taraftan Antalya ve Alanya gibi İtalyanların kontrollerinde olmayan limanların ticaretini de bir süreliğine tehlikeye düşürmüştür. 1260'lı yıllarda Selçuklu ülkesine uğramış olan İbn Said, Muğla limanlarından Mısır'a kereste ihraç edilmekte olduğundan bahsetmesine rağmen⁵¹, ilerleyen yıllarda Moğolların daha sert uygulamalarına maruz kalan Selçuklu Türkiyesi'nde ticaret artık el değiştirecek Türk tüccarlarından daha çok Venedik ve Ceneviz gibi Latin menşeli tüccarların eline geçmiştir⁵². Beylikler döneminde güvenliğinin sağlanmasıyla birlikte özellikle Antalya eski ticaret hacmini yeniden kazanmaya başlamışsa da burada eskiden olduğu gibi büyük çapta bir ticaret artık söz konusu olmaktan çıkıp yalnız İtalyanların yürütmekte olduğu bölgelerarası bir deniz ticareti gündemdeki yerini almıştır⁵³.

XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Antalya ve Alanya'ya gelen Türkiye ürünlerinin başta Kıbrıs ve Mısır olmak üzere Doğu ve Batı memleketlerine ihraç edilmesinde bilhassa Venedikli ve Cenevizli tüccarlar söz sahibi olmaya başlamışlardır. Hatta daha XII. yüzyılın ortalarında, 1156 gibi erken bir tarihte Antalya ile ticaret yapmaya başlayan Cenovalı tüccarlar⁵⁴ 1191-1192 yıllarına gelindiğinde şehre yerleşmeye başlamışlardı ki Raimondo de Satalia ve Nicola de Satalia gibi soyadları Antalya olan bu tüccarlar Antalya'da ipek ticaretiyle uğraşan Cenovalı tüccarlardan sadece birkaçıydı⁵⁵. Cenovalılar gibi Pisalı ve Venedikli tüccarlar da Antalya'da ticarî faaliyetlerde

⁵⁰ Heyd (2000), 612; Delilbaşı (1987), 487.

⁵¹ İbn Said el-Mağribi (1958), 117-118.

⁵² Cahen (1979), 313; Erdem (2003), 62.

⁵³ Cahen (1979), 315-316.

⁵⁴ Heyd (2000), 334 n. 880.

⁵⁵ Jacoby (1997), 75-76.

bulunuyorlardı ve daha XIII. yüzyılın birinci yarısından itibaren şehri ziyaret etmeye başlamışlardı. Nitekim Selçuklular ile Venedik arasında yapılan 1220 tarihli ticaret antlaşmasında öteki Latinler olarak sadece Pisalılardan söz ediliyordu⁵⁶. Kıbrıs Kralı Henri'nin 1236 yılında Marsilyalılara ve diğer tüccarlara tanıdığı imtiyaz beratında söz konusu tüccarların "*Konya Sultanının memleketinden*" yani Türkiye'den Antalya limanı vasıtasıyla ipek, pamuk, halı, Ankara tiftiği, deri sabun, boyacılığa ait çeşitli maddeler, Doğu'dan gelen baharat ve sair malları Kıbrıs'a ihraç etmelerinden söz ediliyordu ki bu tüccarlar arasında Venedikli, Cenovalı ve Pisalılar da yer alıyordu⁵⁷.

XIII. yüzyılın sonlarına doğru İtalyanlar artık tamamıyla Türkiye-Mısır ticaretini kontrol eder duruma gelmişlerdir. Nitekim 1289 yılında Cenovalı Kaptan Benedetto Zaccaria, Kefe konsolosu Paolino Doria ile birlikte hareket ederek Alaiye yakınlarında şeker, biber ve keten yüklü bir Mısır gemisini ele geçirmiştir⁵⁸. Ayrıca seyyah İbn Battuta da Lazkiye (Suriye)'den Alaiye'ye ancak bir Cenova ticaret gemisiyle gelebilmiştir⁵⁹. Aynı zamanda Floransalı tüccarlar da Antalya'ya sık sık uğramaktadırlar. Nitekim Pegolotti, kendisinin Kıbrıs'a gelmesinden kısa bir süre önce bir Pisa gemisiyle Antalya'ya giden Floransalı Bardi'ye gümrük vergisinde oldukça büyük bir indirim yapıldığından bahsetmektedir⁶⁰.

Antalya, kendi ürettiği ürünlerden başka Türkiye'nin muhtelif yerlerinden elde edilen balmumu, meşe mazısı, kitle zamkı, şap ve kumaş ile Karadeniz'in kuzeyinden gelen kölelerin Doğu ve Batı memleketlerine ihracının yapıldığı bir ticaret merkezi idi⁶¹. Floransalı tüccar Pegolotti'nin kaydettiğine göre Antalya'dan bilhassa Cenovalı tüccarlar tarafından ihracı yapılan şap, yılda 12,000 Cenova kantarı üretimin yapıldığı Kütahya'daki şap madenlerinden temin edilir ve bunun 4,000 Cenova kantarı Antalya'dan ihraç edilirdi⁶². Kütahya şapının Antalya'ya ulaşması ise yaklaşık on dört gün sürerdi⁶³. Kıbrıs Kralı Henri'nin Marsilyalı tüccarlar için çıkarttığı 1236 tarihli imtiyaz beratında

⁵⁶ Turan (1988), 144.

⁵⁷ Heyd (2000), 334 n. 877; Turan (1988), 118; (1964), 218; Jacoby (1997), 76.

⁵⁸ Heyd (2000), 466, 610-611; Holt (1999), 166.

⁵⁹ İbn Battuta (2004), 400.

⁶⁰ Cahen (1979), 315-316.

⁶¹ Pegolotti (1936), 57-58; Heyd (2000), 612; Uzunçarşılı (1988), 253.

⁶² "*E discende anche da 4,000 cantara d'allume del Coltai a Setalia in Turchia*". Bkz. Pegolotti (1936), 370.

⁶³ "*E viene 14 giornate di vetturali per terra dal Cottai a Setalia*". Bkz. Pegolotti (1936), 370.

da söz konusu tüccarların Antalya'dan Kıbrıs adasına ve oradan da Batı'ya ihraç ettikleri ürünler arasında şap da yer alıyordu⁶⁴.

İtalyanların Antalya ve Alanya'dan Doğu'nun ve Batı'nın çeşitli memleketlerine ihraç ettikleri ticaret emtiası arasında Karadeniz'in kuzeyinden elde edilen köleler de önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim Türkiye'nin önemli ticaret merkezlerinde olduğu gibi Antalya ve Alanya'da da zengin köle pazarları bulunuyordu. Örneğin 1313'te Rodoslu bir tüccar tarafından Antalya'da satın alınan kadın bir köle Rodos'a götürülerek orada azad edilmişti⁶⁵. Türkiye'nin güney sahillerindeki Fethiye de bu dönemde köle ticaretinin yapıldığı önemli bir merkez konumunda idi. Nitekim daha 1300 yılında Kandiyeli iki tüccar, Fethiye'ye kumaş getirip satmak ve sonra kumaştan kazanacakları para ile buradan Girit'e götürmeyi planladıkları üç kadın köle satın almak hususunda aralarında anlaşmışlardı⁶⁶.

Antalya'dan balmumu ihracı bilhassa Cenovalı ve Venedikli tüccarların uğraş verdiği bir ticaret sahası idi. Floransalı tüccar Pegolotti, Antalya'dan ihraç edilen balmumunun *peso sottile* denilen hafif bir ağırlık ölçüsü birimi ile işlem gördüğünden bahsediyordu⁶⁷. Antalya XIV. yüzyılın ilk yarısında aynı zamanda buğday va arpa gibi hububat ürünlerine de bir pazar ve ihraç limanı vazifesi görüyordu ki bu ürünlerin Batı'ya ihracında yine Cenovalı tüccarlar oldukça etkin idiler⁶⁸. Pegolotti'nin kaydettiğine göre Antalya'da buğday ticaretinde gümrük vergisinden ayrı olarak daha başka bazı vergiler de alınıyordu. Latinler için buğday ihracında gümrük vergisi olarak *moggio* (mudd) başına 6 *asper* tutarında bir vergi belirlenmişti⁶⁹. Diğer vergilerin başında da *simsarlık* vergisi veya ücreti demek olan "*senseraggio*" veya "*assagio*" vergisi geliyordu. Örneğin, Pegolotti Antalya'da tacirlerin buğday için *mud* başına 1 *asper* tutarında bir *assagio* vergisi ödediklerinden bahsetmektedir⁷⁰. Bundan başka yine Pegolotti'nin kaydından anlaşıldığına göre tacirler Antalya'da buğday için *mud* başına 3 *asper* tutarında bir pazar vergisi (=fonda) de ödemek

⁶⁴ Turan (1964), 217.

⁶⁵ Fleet (1999), 38.

⁶⁶ Fleet (1999), 38.

⁶⁷ Pegolotti (1936), 57-58; Fleet (1999), 35.

⁶⁸ Fleet (1999), 64.

⁶⁹ "*Biado paga denari 6 aspri per moggio come divisa dallato a dietro una faccia nella vendita del biado*", Bkz. Pegolotti (1936), 58.

⁷⁰ Pegolotti (1936), 58.

zorundaydılar⁷¹. Pegolotti'nin Antalya için tuttuğu kayıtlardan Antalya'da buğdayın anbar kirasının ise, içinde hububatın karadan gemiye taşınması için ödenen ücretin de bulunduğu toplam *mud* başına 1 *asper* olduğu anlaşılmaktadır⁷². Safran ve susam gibi baharat türleri de Cenovalı tüccarların Antalya'dan ihraç ettikleri ürünler arasında sayılıyordu⁷³.

Antalya'da bu dönemde maden ticareti de oldukça yaygın hale gelmişti. İtalyan tüccarların Antalya'dan Batı ülkelerine ihraç ettikleri madenler arasında demir, kalay, bakır ve gümüş ilk sırayı almaktaydı⁷⁴. Türkiye içlerindeki madenlerden elde edilen gümüşlerin Batı'ya ihracı yine Türkiye'nin batı ve güney kıyılarındaki Ayasuluğ ve Antalya gibi önemli ticaret merkezlerinden yapılıyordu. Örneğin Pegolotti, Antalya'da ticareti yapılan gümüşün *Kıbrıs markası* ile işlem gördüğünü ve 1 *Kıbrıs markası* gümüşün de 30 *peso* ettiğini yazmaktadır⁷⁵. Bakır Antalya'da *peso sottile* denilen hafif bir ağırlık ölçüsü ile işlem gören mallar arasında sayan Pegolotti, Latin tacirlerin burada bakır ticareti yaptıklarından söz etmektedir⁷⁶. Pegolotti, Antalya'da ticareti yapılan bu bakırın buraya nereden geldiğini açıkça belirtmemesine rağmen, bu ürünün ithal bir ürün olmayıp, Türkiye'deki bakır madenlerinden elde edilerek buraya getirildiği anlaşılıyor. Söz konusu bakır madenleri ise Sinop, Samsun, Kastamonu ve Osmaniye'de bulunuyordu.

Antalya ve Alanya'nın bu dönemde hem ihraç hem de ithal mallarının en önemlisi ise kumaş idi. Daha çok İtalyan tüccarların ihracını üstlendikleri kumaşların başında da ipek geliyor ve bu ürün onlar tarafından İskenderiye'ye, İstanbul'a ve Batı'nın diğer önemli kentlerine götürülüyordu. Pegolotti Antalya'dan ihraç edilen pamuk ve ketenin *stadera* denilen bir İtalyan ağırlık ölçüsü birimiyle işlem gördüğünü⁷⁷ İstanbul ve Pera (Galata)'ya getirilen yünlerin de Antalya ve Alanya menşeli olduğunu kaydetmektedir⁷⁸. Bu dönemde çok çeşitli Batı tipi kumaşlar da Antalya pazarında kendilerine yer bulurlardı. Nitekim daha XIV. yüzyıl başlarında Gabriel de Pinu adlı Cenevizli

⁷¹ Pegolotti (1936), 58.

⁷² Pegolotti (1936), 58.

⁷³ Fleet (1999), 27.

⁷⁴ Pegolotti (1936), 58; Fleet (1999), 113, 114, 117, 120.

⁷⁵ “*Argento si vende in Setalia a pesi, che li 30 pesi fanno uno marchio di Cipri.*” Bkz. Pegolotti (1936), 58.

⁷⁶ “*Al peso sottile, cioè alla bilancia, si vende..., rame...*” Bkz. Pegolotti (1936), 58.

⁷⁷ Pegolotti (1936), 58.

⁷⁸ Pegolotti (1936), 34.

bir tüccarın, Antalya'ya *chalon* türü kumaşlar getirdiği kaydedilmektedir⁷⁹. Pegolotti, Avrupalı tacirlerin Antalya'ya daha çok 20 parçalık *Celona*, 200 parçalık *Narbonne* ve *Perpignon* ve 40 parçalık *Lombardy* kumaşları getirdiklerini ve renk olarak da daha çok parlak kırmızı, sarı ve fıstık yeşilini seçtiklerini belirtmektedir⁸⁰. Pegolotti aynı zamanda Antalya'da kumaşları kırpacak kişiler olmadığından tacirlere buraya kumaşları kırılmış halde getirmelerini tavsiye ediyor ve *scarlattini* türü kumaşların da kırılmış (*cimati*) halde getirilmesinin onların yararına olduğunu ifade ediyordu⁸¹. Bundan başka Pegolotti, Antalya'da *buckram* (pamuklu bir bez) ve *camlet* türü kumaşların parça halinde, yünlülerin ise *braccia* denilen bir kol uzunluğundaki ölçü birimi ile satıldığını kaydediyordu⁸².

Antalya'nın Batı'dan ithal ettiği bir diğer ürün de sabun idi. Sabunun Antalya'da *rotolo* denilen bir ağırlık ölçüsü birimiyle işlem gördüğünü Pegolotti yazmaktadır⁸³. Pegolotti ile çağdaş olan bir diğer İtalyan kaynağı Zibaldone da Canal da Pegolotti'nin verdiği bu bilgiyi teyid etmektedir⁸⁴.

Antalya'da Latin tüccarlar için uygulanan gümrük vergi oranları ise onların hangi Cumhuriyetin uyrukları olduklarına göre farklılık arz ediyordu. Örneğin Pegolotti zamanında Floransalı Bardiler kumpanyası Antalya limanına girmek için % 2 vergi vermek ve çıkış için de hiç bir vergi vermemek imtiyazını elde etmişlerdi⁸⁵. Buna karşılık Kıbrıslı tüccarlar, sırma iplikleri ve seyyar satıcıları için % 2 giriş ve bir o kadar da çıkış vergisi ve bir de % 2 oranında sımariye (*asaggio*) vergisi ödemek zorundaydılar⁸⁶. Bir diğer İtalyan kaynağı

⁷⁹ Fleet (1999), 102-103 n. 80.

⁸⁰ "E poi ragionano che in Setalia vogliono l'anno da 20 pezze di panni di Celona, e da 200 pezze di panni Nerbonesi e pìrpignani, e i lombardasi da 40 pezze..." "E tutti i detti panni vogliono essere coloriti e ben chiari vermigli, e gialli e fistichini, compartiti per balla i detti colori." Bkz. Pegolotti (1936), 58.

⁸¹ "E tutti i detti panni, a portargli lae vogliono essere cimati pure una volta, cioè a mezzo pelo, pero che in Setalia non a cimatori; e i panni gentili e iscarlattini od altri gentili panni vogliono essere cimati per lo simile modo pure una volta, me bene a dentro". Bkz. Pegolotti (1936), 58.

⁸² "Panni lani si vendono in Setalia a pezza e a taglio, e quelli che si vendono a taglio si vendono a braccia. Bucherami si vende a pezza tale com'ella ene. Ciambellotti si vendono a pezza tale com'ell'é, e vogliono essere bollati della bolla di Cipri". Bkz. Pegolotti (1936), 58.

⁸³ Pegolotti (1936), 58.

⁸⁴ Zibaldone da Canal (1994), 121.

⁸⁵ "La compagnia de' Bardi paga 2 per centinaio entrando e niente uscendo". Bkz. Pegolotti (1936), 58.

⁸⁶ "Cipriani 2 per centinaio entrando e uscendo, e oltre a cio si pagano anche ½ aspro per sacco per saggio". Bkz. Pegolotti (1936), 58.

Zibaldone da Canal ise Menteşe Beyliği'nde Latin tüccarlar için uygulanan % 2 ithalat ve % 2 ihracat vergisi şeklindeki gümrük tarifesinin Antalya'da da geçerli olduğunu kaydediyordu⁸⁷.

BİBLİYOGRAFYA

- ATAN (1990): Turhan Atan, *Türk Gümrük Tarihi I. Başlangıçtan Osmanlı Devletine Kadar*, Ankara 1990.
- BUCH (1982): Wilfried Buch, "14-15. Yüzyıllarda Kudüs'e Giden Alman Hacılarının Türkiye İzlenimleri", çev. Yüksel Baypınar, *Belleten*, sayı: 183, (1982), s. 509-533.
- CAHEN (1979): Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979.
- CAHEN (2001): Claude Cahen, "13. Yüzyılın Başında Anadolu'da Ticaret", çev. Aykut Derman, *Cogito*, sayı: 29, (2001), s. 132-143.
- DAĞGÜLÜ (2004): İbrahim Başak Dağgülü, "13. Yüzyılda Alanya Tersanesi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, sayı: 127, (Temmuz 2004), s. 58-63.
- DELİLBAŞI (1983): Melek Delilbaşı, "Ortaçağda Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahidnâmelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış", *Belleten*, XLVII/185, (1983), s. 95-103.
- DELİLBAŞI (1987): Melek Delilbaşı, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Batı İle Ticarî İlişkilere Genel Bir Bakış", *Tarhte Türk Devletleri*, c. 2, Ankara 1987, ss. 481-489.
- ERDEM (2003): İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları", *AÜDTCFD*, XXI/33, (Şubat 2003), ss. 49-67.
- FLEET (1999): Kate Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State, the Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge 1999.
- HEYD (2000): W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Z. Karal, Ankara 2000.

⁸⁷ "Li pati in questa maniera, che se tu vas a la tera e tu portis la toa marchadantia e tu non la posis vendere che tu la posis trar sença pagar nexun drete...". Bkz. Zibaldone da Canal (1994), 122.

- HOLT (1999): Peter Malcolm Holt, *Haçlılar Çağı. 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*, çev. Özden Arıkan, İstanbul 1999.
- İBN BATTUTA (2004): İbn Battuta, *Seyahatnâme*, çev. A. Sait Aykut, c. I, İstanbul 2004.
- İBN BİBİ (1996): İbn Bibi, *El- Evâmirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye*, çev. Mürsel Öztürk, c. I, Ankara 1996.
- İBN SAİD (1958): İbn Said el-Mağribi, *Kitab Bast el-Arz Fi't-Tu'l-ve'l-Arz*, neşr. Huan Fernit Hıynes, Tatvan 1958.
- İBNÜ'L-ESİR (1987): İbnü'l-EsİR, *El-Kâmil Fi't-Târih*, çevirenler: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, c. I, İstanbul 1987.
- İNALCIK (1979): Halil İnalçık, "The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and Crusades", *BF.*, v. 9, Amsterdam 1985, s. 179-217.
- İNALCIK (1986): Halil İnalçık, "The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role", *OCTS*, Londra 1986, s. 39-65.
- İNALCIK (2000): Halil İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Doğu Meselesi", çev. Mehmet Öz, *Söğüt'ten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Düşünceler*, derleyenler: Oktay Özel-Mehmet Öz, Ankara 2000, s. 225-240.
- KHONIATES (2004): Niketas Khoniates, *Historia*, çev. Işın Demirkent, İstanbul 2004.
- JACOBY (1997): David Jacoby, "Silk Crosses the Mediterranean", *Le vie del Mediterraneo. Idee uomini, oggetti (Secoli XI-XIV.)*, Genova 19-20 Nisan 1994, ed. G. Airaldi, Genova 1997, s. 55-79.
- JOINVILLE (2002): Join de Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat, Ankara 2002.
- LAIUO (2001): Angeliki E. Laiou, "Byzantine Trade with Christians and Muslims and the Crusades", *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Eds.: Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh, Harvard Univ. Press, Washington, D. C., s. 157-196.
- LAIUO (2003): Angeliki E. Laiou, "Marino Sanudo Torsello, Bizans ve Türkler: Türkler'e Karşı İttifâkın Perde Arkası 1332-1334", çev. Murat Keçiş, *AÜDTCFD*, C. XXII, sayı: 34, Ankara 2003, s. 183-205.

- NICOL (2000): Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik, Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000.
- ÖĞÜN (1991): Gülay Öğün, “Kıbrıs’ta İslâm Hakimiyeti ve Selçuklular Zamanında Kıbrıs İle Ticaret İlişkileri”, *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Gazi Mağusa 1991, s. 29-35.
- PEGOLLOTTI (1936): Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura*, ed. A. Evans, Medieval Academy of America 24, (Cambridge, Mass., 1936).
- PIRENNE (2005): Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupası’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul 2005.
- RUBRUCK (2001): Wilhelm von Rubruck, *Moğollar’ın Büyük Hanına Seyahât 1253-1255*, çev. Ergin Ayan, İstanbul 2001.
- TURAN (1988): Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988.
- TURAN (1999): Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1999.
- TURAN (2002): Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2002.
- TURAN (1964): Osman Turan, “Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri”, *Bellekten*, XXVIII/110, (1964), s. 209-227.
- TURAN (1979): Osman Turan, “Ortaçağ Türkiyesi’nde İktisâdî ve İçtimai Yükselişin Esasları”, *Tarih Akışı İçinde Din ve Medeniyet*, İstanbul 1979, s. 155-190.
- TURAN (1990): Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I. Selçuklular’dan Bizans’ın Sona Erişine*, İstanbul 1990.
- UZUNÇARŞILI (1988): İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1988 (4. baskı).
- WITTEK (1986): Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, çev. O. Ş. Gökyay, Ankara 1986 (2. baskı).
- YUVALI (1991): Abdülkadir Yuvalı, “Selçuklular Zamanında Kıbrıs’ın Anadolu İle Siyasî ve Ticarî İlişkileri”, *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Gazi Mağusa 1991, s. 37-43.
- ZIBALDONE DA CANAL (1994): Zibaldone da Canal, *Merchant Culture in Fourteenth Century Venice*, çev. John E. Dotson, Medieval & Renaissance Texts & Studies, Binghamton, New York, 1994.